

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שיעור ה: הסתכנות להצלת כלל ישראל

בשיעור הקודם למדנו על מחלוקת התלמודים ומחלוקת הפוסקים בשאלה האם אדם חייב או רשאי להכניס את עצמו לספק סכנה עבור הצלת חברו הנמצא בסכנה ודאית?
בשיעור זה נבקש לבחון את השאלה, האם אדם חייב להכניס עצמו לספק סכנה עבור הצלת כל ישראל?

א. אין חיוב להסתכן עבור הצלת כל ישראל

לדעת הרב מאיר שמחה מדוינסק, גם כאשר מדובר על הצלת כל ישראל, אין האדם מחוייב להיכנס לספק סכנה.¹
את דבריו הוא מוכיח משני מקורות, כפי שיתבאר

• חזרת משה למצרים

משך חכמה (שמות ד, יט):

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּמִדְיָן, לֵךְ שָׁב מִצְרָיִם כִּי מָתוּ כָּל הָאֲנָשִׁים הַמְּבַקְשִׁים אֶת נַפְשְׁךָ - מוֹכַח דָּאם הִיוּ חַיִּים הַמְּבַקְשִׁים אֶת נַפְשְׁךָ לֹא הִיָּה צָרִיךְ לֵילֵךְ לְהוֹצִיא בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, אֵף עַל פִּי שְׂכַל יִשְׂרָאֵל צָרִיכִים אֵלָיו, אִינוּ צָרִיךְ לְהַכְנִיס עִצְמוֹ בְּסַכְנָה.

• אי-יציאת רוצח מעיר מקלט

משנה מכות (פ"ב מ"ז):

אינו יוצא משם לעולם, ואינו יוצא לא לעדות מצווה ולא לעדות ממון ולא לעדות נפשות ואפילו ישראל צריכין לו, ואפילו שר צבא ישראל כיואב בן צרויה אינו יוצא משם לעולם, שנאמר אשר נס שמה, שם תהא דירתו שם תהא מיתתו שם תהא קבורתו.

כיצד יתכן שלא יוכל הרוצח בשגגה לצאת מעיר מקלט לצורך הצלת כלל ישראל, הרי פיקוח נפש של כל ישראל עומד כנגד זה?

תפארת ישראל (מכות פ"ב בועז אות ב):

אמנם תמיהני, הרי כללא אמרינן דרק ג' דברים, עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים עומדים בפני פיקוח נפש. ואם תמצוי לומר דזהו דווקא להצלת חיי עצמו, ולא להצלת אדם אחר - ליתא, דהרי אפילו לחלל שבת מותר כדי להציל נפש, מדכתיב וחי בהם ולא שימות בהם, דמשמע שמותר לעבור כל עבירה שבעולם כדי

¹ ראו בדבריו במשך חכמה (דברים לד, ח): "מה שהיה נאות קודם מתן תורה, כמו שאם ראה איש מצרי מכה עברי בן דת מאמין בה' אמת ומכיר מציאותו, הסתכן עצמו והכניס עצמו לספק מיתה עבור זה, אם כי היא מצווה רבה וחשובה, זה קודם מתן תורה אשר כל אחד היה לעצמו. לא כן אחרי מתן תורה, יש חוק ומשפט ואסור להסתכן עבור זה. כי אם ירצה למסור עצמו, אבל הוא היזק כללי להכלל כולו, וכולם הם מרגישים בהעדרו, ואיך רשאי להזיק להכלל, וכיוצא בזה הרבה".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

להציל חברו, והרי כל המקיים נפש אחת מישראל הוה ליה כאילו קיים עולם מלא, ואיך לא יהיה מותר לזה לעבור על איזה עשות כדי להציל כל ישראל אם הוא כיואב בן צרויה וכדומה.

ודוחק לומר דאע"ג דהוא מחמת העשות הנ"ל מותר לצאת, עכ"פ מותר גואל הדם להרגו, וכיון שכן אינו מחוייב וגם אינו רשאי להכניס את עצמו לספק סכנה כדי להציל חברו מוודאי סכנה וזהו האיסור דרמי עליה. ליתא, דמלבד שהדבר מודחק בפני עצמו, דבמשנה לא קאמר הך טעמא, בלא זה קשה נמי וכי אינו מחוייב להכניס את עצמו לספק סכנה כדי להציל כל ישראל, וכי אסור לישראל לסגור הדלת בעד גואל הדם עד שיציל הלה כל ישראל. וצריך עיון.

! לדעת הרב מאיר שמחה הכהן, אכן אין חובה על הרוצח הנמצא בעיר מקלט להסתכן ולצאת מן העיר, אפילו כאשר מדובר על הצלת כל ישראל.
את דבריו הוא מדייק מדברי הרמב"ם הבאים -

רמב"ם (ה'ל' רוצח פ"ז ה"ח):

הגולה אינו יוצא מעיר מקלטו לעולם, ואפילו לדבר מצווה או לעדות בין עדות ממון בין עדות נפשות, ואפילו להציל נפש בעדותו או להציל מיד הגייס או מיד הנהר או מיד הדליקה ומן המפולת, ואפילו כל ישראל צריכין לתשועתו כיואב בן צרויה אינו יוצא משם לעולם עד מות הכהן הגדול, ואם יצא התיר עצמו למיתה.

אור שמח (שם):

הוסיף רבינו טעם למה אינו יוצא, הלא פיקוח נפש דוחה כל מצוות שבתורה, ומכל שכן פיקוח נפש דכל ישראל, ואסתר תוכיח.

רק דנגד הטבע אין לנו להוסיף אחרי מצוות יוצר הטבע חוקר כליות ולב, הוא אמר כי אם יחס לבב הגואל להורגו אין לו משפט מוות, תו אין יכולים בית-דין להמיתו, וכיון שהותר דמו לגואל הדם אין לו להכניס עצמו בספק סכנה עבור הצלת חברו מסכנה ודאית, כן נראה.² ומוכח מזה דלא כהגהות מיימוניות בשם ירושלמי דתרומות שהובא בכסף משנה... דחייב להכניס עצמו בספק סכנה.

² כ"כ: **ערוך השולחן** (חו"מ סימן תכה סעיף נז): "ואף שאין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש, אמנם יש לומר כיון דאם יצא הותרה דמו, אי-אפשר לומר לו שיתיר דמו בשביל אחרים".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ב. חייב להיכנס לספק סכנה להצלת כלל ישראל

כאמור, לדעת הרב מאיר שמחה מדוינסק אין חיוב על היחיד להכניס עצמו לספק סכנה בעבור הצלה כזו. לעומתו, יש שטענו שעבור הצלת כלל ישראל יש חובה על היחיד להכניס עצמו לספק סכנה.³ לפני שנציג את דבריהם, נקדים את הדחיות לראיותיו של הרב מאיר שמחה

1. דחיית הראיות

• חזרת משה למצריים

שו"ת היכל יצחק (או"ח סימן לט אות ג):

ומה שהביא הגאון מדוינסק ז"ל, ראיה לדין זה במשך חכמה פרשת שמות, מהפסוק לְךָ שָׁב מִצְרָיִם כִּי מֵתוּ כָּל הַגִּזְּוֹת הַמִּצְרִיִּים אֶת נַפְשָׁךְ, שאילו היו המבקשים את נפשו חיים, לא היה צריך לילך למצרים להציל את ישראל - ודאי שאינה יסוד לבנות עליו הלכה, וכבר דרשו רז"ל לא שמתו אלא שנצטרעו, וכן שירדו מנכסיהם.⁴

ואפילו לפי הפשוט אין מכאן ראיה, ופשטיה דקרא, שאם עודם חיים היית מפחד שמא ילשינו עליך לפני פרעה ויהרוג אותך וממילא לא תוכלו להתחיל להציל את ישראל.⁵

• אי-יציאת רוצח מעיר מקלט⁶

א. יוצא להצלת כל ישראל, ומיד חוזר

חשק שלמה (מכות יא ע"ב):

לעני"ד, לולא דמסתפינא הייתי אומר דאין רצונו לומר דאסור לו לצאת לעדות מצווה או להצלת נפשות, אלא הכוונה דאף דצריך לצאת לעדות מצווה או להצלת נפשות, מכל-מקום אינו נפטר מזה מגלות, אלא תיכף משגמר המצווה חוזר לגלות לערי מקלט. וכן מדוייק מלשון המשנה דמסיים ואינו יוצא משם לעולם... ומאי לעולם, אלא רצונו לומר דאינו יוצא משם בכל הנך דברים באופן דתהייה היציאה לעולם, וכן משמע יותר ברמב"ם.

³ שו"ת יביע אומר (חו"ט סימן יב אות ח): "שלהצלת כל ישראל פשיטא שהייתה צריכה לסכן עצמה בשבילם, ואפילו בוודאי סכנה מצווה איכא, שאפילו להצלת אדם גדול שרבים צריכים לו, מצווה למסור נפשו עליו, אפילו בוודאי סכנה".

⁴ המועדים בהלכה (המלחמה, עמוד טז): "ראיתו מהפסוק בשמות, ודאי שאינה יסוד לבנות עליו הלכה".

⁵ הובאו הדברים גם בפסקים וכתבים (או"ח ח"א סימן מט אות ג).

⁶ ראו גם: ערוך השולחן (חו"מ סימן תכה סעיף נו): "ועוד, כיון שנתגלגלה על ידו הריגת נפש רחוק הוא שיתגלגל זכות על ידו". בהמשך דבריו הסתפק: "ויש להסתפק, אם רצונו לצאת למצוות פיקוח נפש אם מוחין בידו אם לאו. דמצד הסברא היה נראה שאין מוחין בידו, וזה ששינו במכות (יא ע"ב) שאין יוצא משם היינו שאין כופין אותו לצאת, וכן משמע קצת מירושלמי שם. וצריך עיון לדינא".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ב. גזירת הכתוב

לדברי הרב מאיר שמחה הכהן, הסיבה שאין הרוצח יוצא מעיר מקלט גם אם כל ישראל זקוקים לו היא משום שאם הוא יצא הוא מסתכן, 'התיר עצמו למיתה'.⁷ אולם, יש שכתבו שאין זו הסיבה כך שאינו יוצא, אלא הסיבה שאינו יוצא משום שמדובר על גזירת הכתוב שהוא צריך להיות בעיר עד מות הכהן הגדול וזו הסיבה שהוא אינו יכול לצאת⁷ -

שו"ת היכל יצחק (או"ח סימן לט אות ב) :

אני תמה תמה אקרא, הלא כשכל ישראל צריכים לתשועתו הרי זו כבר מלחמת מצווה, ואיך יתכן שאין ביד המלך ובית-דין הגדול לכופו לצאת.

ועצם הדבר קשה להבין, הלא אפילו אם אין זו אלא הצלת נפש מישראל, הרי לדעת הירושלמי ופוסקים ידועים ז"ל, חייב אדם להעמיד את עצמו בספק סכנה, והיתכן לאמר שכולם טעו בדבר משנה, ח"ו... על כורחנו לאמר, שזוהי גזירת מלך, ששמה שם תהא דירתו, שם תהא מיתתו, שם תהא קבורתו, ואין חכמה ואין עצה.

א"כ, אין ללמוד מכאן שאסור לאדם להכניס עצמו בסכנה כדי להציל חברו, מפני שמצד הסברא היה צריך במקרה של הצלת נפשות לצאת ולהציל, ומה שאסור לו לצאת זהו מחמת גזירת הכתוב של שמה.⁸

2. ראיות שיש ליחיד להסתכן עבור הצלת כל ישראל

הרב מאיר דן פלוצקי דוחה את דברי הרב מאיר שמחה הכהן, ומביא שתי ראיות לכך שמוטלת חובה על היחיד להסתכן עבור הצלת כל ישראל

כלי חמדה (פרשת פינחס אות א ד"ה הן אמת) :

הן אמת שראיתי להגאון מדוינסק שליט"א בספר אור שמה... ואני אומר, לשרי ליה מריה שבמחילת כבוד תורתו הרמה לא דיבר נכונה... וחס וחלילה לומר כן שאין להכניס עצמו בספק סכנה להציל כלל ישראל.

• פנחס

כלי חמדה (פרשת פנחס, אות א ד"ה בירושלמי) :

נראה דפנחס מסר נפשו על זה. והוא תימה לענ"ד, איך מותר להכניס עצמו בספק סכנה לעשות הדין דקנאין פוגעין בו דאינו אלא רשות... והן משום שנכנס בספק סכנה...

נראה שהוא היה משום דפנחס ראה שבזה יהיה הצלת כל ישראל, וכיוון שהצלת ישראל תלוי בזה, לא גרע מפיקוח נפש שדוחה כל איסורין שבתורה... וחייב להיכנס בספק סכנה כדי להציל את כל ישראל.

ועיין בכסף משנה בשם הגהות מיימוניות, דמחוייב להכניס את עצמו בספק סכנה כדי להציל את חברו, בפרט היכא שהדבר נוגע להצלת כלל ישראל נראה דכולי עלמא מודים לזה.

⁷ כ"כ: **שו"ת שרידי אש** (ח"ב סימן לד אות אות יב) : "אבל באמת אין זה ראייה מכרחת, דכאן גזירת הכתוב דילפינן בספרי מהא דכתיב עד מות הכהן הגדול, דאין שום דבר בעולם מתירו לצאת אלא מות כהן גדול דמכפרת... דילפינן מהאי קרא דאינו יוצא אפילו להצלת כל ישראל, אבל אין הטעם משום דאם יצא התיר עצמו למיתה"; **כלי חמדה** (פנחס אות א ד"ה לכן נראה ברור) : "וגזירת הכתוב הוא שאפילו לצורך פיקוח נפש כל ישראל אין לו לצאת משם".

⁸ הובא גם **בפסקים וכתבים** (או"ח סימן מט אות ב). כ"כ **הרב משה שטרנבוך** (הובאו דבריו בשו"ת שרידי אש, ח"ב יו"ד סימן לד אות יב).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

• אסתר

כלי חמדה (פרשת פנחס, אות א ד"ה לכן נראה ברור):

וח"ו לומר כן שאין להכניס עצמו בספק סכנה להציל כלל ישראל. ותמהני על הגאון המחבר שליט"א, שהרי זה ברור לו שמותר לו לעבור על איסור תורה להציל ישראל, והביא ראיה מאסתר. ומשם ראיה שמחוייב להכניס את עצמו לספק סכנה ג"כ, דהרי אסתר הכניסה את עצמה לסכנה בזה שנכנסה לגינת הביתן שלא כדת והיה דינה למיתה, לולא שנעשה לה נס שמלאכי השרת מתחי לה חוט של חן.

ג. דעת הראי"ה קוק

במקבץ תשובות של הראי"ה קוק⁹ ישנו עיסוק נרחב בחובת היחיד לסכן ולמסור את עצמו למען הזולת ולמען הכלל.

לדבריו, אמנם אין אדם חייב למסור עצמו על חברו, אך אדם יחיד חייב למסור עצמו למיתה עבור הצלת כלל ישראל, דבר שאינו דורש הוראת בית-דין, כי מדובר על הצלת כלל ישראל.

בכך, בניגוד לדעת הרב מאיר שמחה הכהן הסובר שאין אדם חייב להסתכן עבור הצלת כלל ישראל, סובר הראי"ה קוק שיש חיוב על היחיד למסור עצמו עבור הצלת כלל ישראל.¹⁰

כדי להבין היטב את דבריו של הראי"ה קוק, עלינו להקדים כמה הנחות יסוד עליון הוא מתבסס

1. הקדמה: הגדרת כלל ישראל

~ לדעת הראי"ה קוק, יש להבחין בין רבים לבין כלל ישראל.

לדבריו, 'כלל ישראל' אינו צירוף של יחידים, אלא הוא בעל מעמד מיוחד.¹¹ בעוד שאצל אומות העולם אין בכלל אלא מה שיש בפרטים, הרי שאצל עם ישראל הכלל הוא בדרגה בפני עצמה -

⁹ **שו"ת משפט כהן** (סימן קמג; סימן קמד; סימן קמח). ראו עוד במאמרו של **נחום רקובר** ('כלל ישראל - פילוסופיה ומשפט', תחומין כרך טז עמוד 211-232); **בירורים בהלכות הראי"ה** (עמוד 73-90; עמוד 121-146).

¹⁰ **המועדים בהלכה** (המלחמה, עמוד טו-טז) הביא את המחלוקת בין הרב מאיר שמחה מדוינסק והראי"ה קוק: "האם יש להבחין בין יחיד לרבים? נחלקו בדבר שניים מגדולי דורנו, נוחי נפש, מבלי שהאחד ראה את דברי השני. רבי מאיר שמחה מדוינסק, והראי"ה קוק. האור שמח כתב שאפילו בשביל הצלת רבים אין לו לאדם להכניס עצמו לספק סכנה... והראי"ה קוק... מאריך הרבה בדבר ומבדיל בין רבים לרבים. סתם רבים כל זמן שאין שם רוב האומה דינם כיחידים, אבל להצלת כלל ישראל חייב אדם למסור עצמו בתור הוראת שעה ומיגדר מילתא". ראו: **שו"ת היכל יצחק** (או"ח סימן לט אות ג): "ואין ספק שהצדק עם הגאון הכהן הגדול מאחיו ראי"ה קוק ז"ל, שבנוגע להצלת כלל ישראל, הכל מודים שחייב להעמיד עצמו בסכנה. וכך הדעת דעת תורה נוטה בהחלט, וכשזהו עניין של מלחמת כלל ישראל הרי זה בסוג אחר בכלל". השוו לדבריו **בפסקים וכתבים** (או"ח סימן מח אות ז, עמוד ריז); **הרב שאול ישראלי** (חוות בנימין, סימן יז אות ו) בעניין 'מבצע יונתן', הביא אף הוא את דברי הראי"ה קוק בעניין, אך הסיק שמבצע זה מבוסס על קידוש השם ואין בכך דיני פיקוח נפש.
¹¹ כ"כ **הרי"ד סולובייצ'יק** (על התשובה, עמוד 74) כאשר הוא עוסק בקורבן הציבור: "מי הוא הבעלים הציבור, כלל ישראל, שאינו על פי דין הסך הכולל, הצירוף האריתמטי, של כך וכך יחידים, אלא אישיות ייחודית-עצמית, מעין חטיבה בפני עצמה, כנסת ישראל. ואינני מדבר כאן על דרך המיסתורין והקבלה, אלא לפי הגדרה של הלכה למעשה, מהווה אישיות משפטית אינדיבידואלית ובלתי מתחלקת, לא פחות מאישיות משפטית-אינדיבידואלית של יחיד. לא ראובן או שמעון או לוי, אף לא כולם יחד, או כל אלה שתורמו מחצית השקל תרומת הלשכה שממנה נקנה הקורבן, הם הבעלים של קורבן ציבור, אלא כנסת ישראל כחטיבה אחת, כאישיות אינדיבידואלית עצמית, ולא כסכום של כך וכך יחידים"; כ"כ הרי"ד סולובייצ'יק בדבריו במקומות נוספים בכתביו, ראו: **דברי הגות והערכה** (עמוד 225): "לכידותה האישיותני וממשתתה של קהילה ככנסת ישראל נעוצים בפילוסופיה של ההשלמה ההדדית בין אישה הפרטיים"; **נפש הרב** (עמוד ג): "דכלל ישראל הוא מושג מיטפיסי בפני עצמו, אשר לגבי המושג הזה עלינו לומר שהכלל הוא יותר מאשר קיבוץ כל פרטי, דיש קורבן השותפים ויש קורבן הציבור". ראו את דבריו של **נחום רקובר** (תחומין כרך טז עמוד 231-232) בשיטת הראי"ה קוק לאור תשובה זו: "ידועה שיטתו של הרב קוק בדבר הייחוד של כלל ישראל. כלל ישראל אינו צירוף של יחידים, אלא הוא בעל מעמד מיוחד. בעוד שאצל אומות העולם אין בכלל אלא מה שיש בפרטים, הרי שאצל עם ישראל, הכלל הוא בדרגה בפני עצמה... מהשקפתו של הרב קוק בדבר המעמד המיוחד של כלל ישראל נזורת גם דעתו בדבר חובתו של היחיד למסור נפשו להצלת הכלל. לדעתו של הרב קוק, בעוד שאין היחיד צריך למסור נפשו למען הזולת ואף לא להצלת הרבים, הרי הוא חייב למסור נפשו להצלת כלל ישראל".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

תנאל אוירבך

שו"ת משפט כהן (סימן קכד):

מה שרצו הצדוקים, שיחיד יהיה מתנדב ומביא תמיד, בא מפני שלא הודו שיש בכללות כנסת ישראל קדושה מיוחדת, מה שלא נמצא בכל עם ולשון. שכל אומה, עיקר הקיבוץ שלה הוא כדי להיטיב להיחידים הפרטיים, אבל הכלל מצד עצמו אין לו מציאות עצמית.

ונמצא, שערך הציבור כלפי אומות העולם הוא בבחינת שותפים, ואצל השותפים בוודאי העיקר הוא חלקו של כל יחיד שבשותפות הכללית לגבי אותו היחיד.

אבל באמת לגבי ישראל, ציבור ושותפין הם שני מושגים, כדמשמע מסוגיה (תמורה יג ע"א) וממשנה (תמורה פ"א מ"ו) אין הציבור והשותפין עושין תמורה, מפני שיש בציבור של ישראל קדושה ומציאות כללית, שאינה נערכת כלל כלפי החלק של כל פרט, והיא עומדת למעלה מגדרי חלוקה, ובשביל כך קורבנות ציבור צריכין להיות משל ציבור דווקא, שזהו עניין הקדושה של הכלל כולו.

~ כלל ישראל: דין בתושבי ארץ ישראל, אף שהם מיעוט הציבור היהודי

לדברי הראי"ה קוק, הקריטריון לקביעת 'כלל ישראל' הוא יהודים שהם תושבי ארץ ישראל בלבד, אף אם הם לא מהווים את רוב היהודים בעולם.

ההוכחה לכך היא מדברי הגמרא אודות הבאת פר העלם דבר של ציבור על טעות בהוראה, שהוא דין ביושבי הארץ אף שמועטים הם¹² -

¹² ראו כן גם: **תענית** (יא ע"ב): "אין תענית ציבור בבבל אלא תשעה באב בלבד". בביאור הטעם לדין זה, כתב **מנחת חינוך** (מצווה רפד אות כד): "הטעם פשוט לענין, משום דכל חוץ לארץ הוי דינם כיחידים לכן אין בהם תענית ציבור"; לדעת רבינו תם, חיוב הלל הוא על נס שנעשה לכלל ישראל בארץ ישראל, ראו: **רבינו יונה** (ברכות ז ע"ב ח ע"א מדפי הרי"ף): "ורבינו יעקב ז"ל אומר... שעיקר ההלל נתקן על כל צרה וצרה שלא תבוא על הציבור שבשעה שהיה לכלל ישראל צרה והיה הקב"ה עושה עמהם נס היו עושים יום-טוב והיו אומרים הלל... ועיקר התקנה לא הייתה אלא בנס שנעשה לכלל ישראל, דכתיב וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם וגו', אבל בנס שנעשה ליחיד לא התקינו לומר הלל"; **זוהר** (כרך ג פרשת אמור דף צג ע"ב): "גוי אחד בארץ, ודאי בארץ הם גוי אחד עמה אקרון אחד ולא אינון בלחודיהו"; **רמב"ם** (הל' שגגות פ"ג ה"ב) לגבי פר העלם דבר של ציבור: "ואין משגיחין על יושבי חוצה לארץ שאין קרוי קהל אלא בני ארץ ישראל"; **צפנת פענח** (סנהדרין מג ע"ב ד"ה לפי שלא): "אך הנה קיימא לן אין אוכלוסא בבבל, ורוצה לומר דליכא צירוף, ברכות דף נח (בדין הרואה אוכלוסי ישראל אומר ברוך חכם הרזים וכו' אמר עולא נקטינן אין אוכלוסא בבבל). פסחים דף נד ע"ב (אמר שמואל אין תענית ציבור בבבל אלא תשעה באב בלבד) לא כרשי"י (שפירש הואיל ואין צריכים גשמים וכו') רק דליכא נשיא כמבואר בירושלמי (תענית פ"ב ה"א: ה"א אמרה אילין תענייתא דאנן עבדין לית אינון תעניין למה דלית נשיא עמן. גם ה"ר"ן הביא זה בפרק קמא דתענית והוסיף זהו שאמרו אין תענית ציבור בבבל, ולא בכל בלבד אמרו אלא כל חוץ לארץ כבבול וכמו שאמרו אין דנין דיני קנסות בבבל), ורוצה לומר דרק ארץ ישראל והנשיא מצרף לעשות גדר ציבור וכו' ולכן רק בשעברו את הירדן אז הוה כמו מציאות אחת וחל עליהם ערבות"; **מהר"ל** (נצח ישראל פרק ו'): **אורות הקודש** (ח"ב עמוד תכב; ח"ד עמוד תקב; שם עמוד תקט).

סמיכת חכמים: הרמב"ם (פיהמ"ש בכורות פ"ד מ"ג; פיהמ"ש סנהדרין פ"א מ"ג; הל' סנהדרין פ"ד ה"יא) התייחס לדין סמיכת תלמידי חכמים שהיא צריכה להיות ע"י בית-דין בארץ ישראל: "שאין נקרא בית-דין בסתם אלא סמוך בארץ ישראל, בין שהיה סמוך מפי סמוך או בהסכמת בני ארץ ישראל למנותו ראש ישיבה, לפי שבני ארץ ישראל הם אשר נקראין קהל, וה' קראם כל הקהל ואפילו היו עשרה אחדים, ואין חוששין למי שזולתם בחוצה לארץ". מבואר מדבריו שבני ארץ ישראל הם הקרויים 'קהל' למימוש דין סמיכת החכמים. בביאור הדברים שסמיכת חכמים היא דווקא בארץ ישראל, ראו: **ירושלמי** (ביכורים פ"ג ה"ג): "שמעתי שאין ממנין זקנים בחוץ לארץ. אמר רבי לוי, ולא מקרא מלא הוא, בן אדם בית ישראל יושבים על אדמתם, הא כל ישיבה שלך לא היא אלא על אדמתך"; **צפנת פענח** (סנהדרין יד ע"א): "אין סמיכה בחוץ לארץ, בירושלמי פ"ג דביכורים ה"ג יליף לה מקרא דאין ישיבה רק על אדמתך. ורצונו לומר, דקביעות ליכא רק בארץ ישראל. וכן הגדר דאין ציבור בבבל... כן אין אוכלוסא בבבל... ועיקר הגדר דשם קביעות וציבור ליכא לנו בחוץ לארץ". מבואר שהגדרת 'בית ישראל' דווקא כשהם על אדמתם, שם נקבע העניינים הדרושים קביעת האומה כולה, כביאור **עלי תמר** (ביכורים פ"ג ה"ג ד"ה אמר): "כל קבלת החלטה של חוק ומשפט ושררה כמו עיבור שנים, קידוש החודש וסמיכה לא היא אלא על אדמתך, משום שחלק האומה היושבים על אדמת ישראל הם עיקר בית ישראל. ונקיט כל ישיבה שלך בדרך מליצה משום לשון נופל על לשון, ועיקר הדרשה שבית ישראל הם היושבים על אדמת ישראל ולהם יש לתת את הסמכות בדברים כלליים הנוגעים לכלל האומה. וכן כשתיקנו מרדכי ואסתר את הפורים לדורות פנו לחכמי ישראל בארץ ישראל ועפ"י החלטתם נקבע הפורים לדורות אף שהיו נביאים בבבל. והוסיף **עלי תמר** (סנהדרין פ"א ה"ב ד"ה אמר): "ומשמע, שרצונו לומר שכל עניין לאומי כללי דורש ישיבת חכמים סמוכים ולא יהיה אלא על אדמתך. אבל בהוראת איסור והיתר ובקביעת הלכה בכל מקצועות שבתורה הולכים אחרי החכמים איפה שהם, ואם מורי התורה הם בחוץ לארץ וודאי שהם מוסמכים לקבוע ההלכה". על המהות שסמיכת חכמים תהייה ע"י הקהל שבארץ ישראל, ראו: **הרב יצחק הרצוג** (פסקים וכתבים, או"ח ח"ב סימן עז): "שעניין הסמיכה זהו עניין של קידוש. כלומר, שע"י הסומך הפועל בכוח קהל ישראל הנסמך קולט לתוכו קדושת האומה כולה וע"י זה הוא נעשה אלוקים... וכתוב בסמיכה הראשונה שהיא בית אב לכל הסמיכות שהעמיד משה את יהושע לפני כל עדת ישראל ואז סמך אותו. ונראה לי שהרמב"ם מפרש מסתמא עפ"י מדרש שאינו מצוי עתה בידינו שזה בא להראות שהסומך האמתי הוא קהל ישראל, היינו שקדושת האומה נאצלת על הנסמך", והאומה עצמה היא רק בארץ ישראל.

קידוש החודש: לאור זאת נוכל להבין את חידושו של **הרמב"ם** (ספחמ"צ מצוות עשה קג) שגם בזמן הזה יש חלות קביעת חודשים ע"י בני ארץ ישראל, ובני חוץ לארץ נוהגים את החגים והחודשים עפ"י חשבון בני ארץ ישראל: "ובכאן שורש גדול מאד משורשי האמונה לא ידעו ולא יתבונן במקומו אלא מי שדעתו עמוקה. וזה שהיונתנו היום בחוצה לארץ מונים במלאכת העיבור שבידינו ואומרים שזה היום ראש חודש

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

בבלי הוריות (ג ע"א):

ובהוראה הלך אחר רוב יושבי ארץ ישראל, שנאמר ויעש שלמה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים לפני ה' אלהינו שבעת ימים ושבעת ימים ארבעה עשר יום. מכדי כתיב וכל ישראל עמו, קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים למה לי? שמע מינה, הני הוא דאיכרי קהל, אבל הנך לא איכרי קהל.

שו"ת משפט כהן (סימן קמג ד"ה ומעובדא):

ואולי כל ישראל שבארץ ישראל נחשבים ככל האומה כולה, וכהוריות (ג ע"א).

שו"ת משפט כהן (סימן קמד אות יד ד"ה ומש"כ):

שלא מצינו חשיבות זו לארץ מיוחדת כי אם להקהל היושב בארץ ישראל, וכמו שכתבנו עפ"י דברי הגמרא בהוריות מקרא דכל הקהל מלבא חמת עד נחל מצרים, אבל בכל שאר ארצות כל זמן שאין שם רוב האומה כיחידים דמי.

2. אין חיוב על היחיד להסתכן עבור רבים

לאחר שהתברר בדברי הראי"ה קוק שיש הבחנה ברורה בין רבים-ציבור לבין כלל ישראל, טוען הראי"ה קוק שבעניין זה של מסירות נפש אין הבדל בין יחיד לרבים, ואין היחיד חייב להיכנס בסכנה עבור הצלת הרבים ככל שיהיו רבים. לדבריו, אין הבדל בין יחיד המסתכן עבור היחיד לבין יחיד המסתכן עבור הרבים, הנחשבים לעניין זה כיחידים -

שו"ת משפט כהן (סימן קמב):

אם נאמר שהיחיד מחויב להיכנס בסכנה כדי להציל הרבים יהיה זה דבר מחודש מאד...

שאפילו במקום הצלת רבים אין חיוב ליחיד להיכנס בסכנה, שאפילו כשיהרגו כולם אסור למסור יחיד, כי אם כשיחודוהו. ואפילו יחודוהו הרי לריש לקיש, דפסק הרמב"ם כוותיה, הוא דווקא בחייב מיתה כשבע בן בכרי, ואם היה חיוב על היחיד להציל את הרבים בסכנתו הרי היה מחויב להימצא להם, וממילא היו מותרים למסורו.

(וערכם הפנימי של האנשים הוא סמוי מעין אדם, ויש אחד שקול כשישים ריבוא, ואם הוא אינו ראוי דילמא נפיק מיניה זרעא מעליא שיהו שקולים כרבים)...

ולחלק בין יחיד לרבים בזה, צריך מקור מיוחד.

וזה היום יום-טוב לא מפני חשבוננו נקבעו יום-טוב בשום פנים, אלא מפני שבית-דין הגדול שבארץ ישראל כבר קבעוהו זה היום ראש חודש או יום-טוב. ומפני אמרם שזה היום ראש חודש או יום-טוב יהיה ראש חודש או יום-טוב, בין שהייתה פעולתם זאת בחשבון או בראייה... ואנחנו אמנם נחשב היום כדי שנדע היום שקבעו הם, רצוני לומר בני ארץ ישראל, בו ראש חודש כי במלאכה הזאת בעצמה מונין וקובעין היום, לא בראייה. ועל קביעתם נסמוך. לא על חשבוננו. אבל חשבוננו הוא לגילויי מילתא. והבן זה מאד". ההבנה בכך היא שיש קשר בין קידוש החודש לבין דין סמיכת חכמים, שמתקיימים שני הדינים הללו רק בארץ ישראל, "כי דיני סמיכה המה דומים להלכות קידושי החודש", כלשונו של **משך חכמה** (שמות יב, א). לאור זאת הסביר בשו"ת **חתם סופר** (יו"ד סימן רלד) את מעלת מצוות קידוש החודש המורה על נצחיות האומה: "ויסבירא ליה לרמב"ם דמה שחשבו הראשונים שנים וחודשים וקידושם זה לא יועיל אלא כשעכ"פ נשאר בארץ ישראל אפילו כורמים ויוגבים ישראל אשר בהגיע זמן ועידן ההוא ואז הכורמים יקבעו מועדים עפ"י חשבון הקדמונים ההמה לפי מה שרואה בלוח ההיא ובסדר העיבור של כל שנה וע"י זה מתקדשים המועדים בכל העולם. ואי לאו, לא יועיל חשבון וקידוש הקדמונים ושבטלה כל התורה חלילה ואין כאן אומה ישראלית ח"ו, והיינו כיליון אומה ח"ו אלא שהבטחנו יוצרנו שלא יהיה זה"; **שו"ת אבני נזר** (או"ח סימן שיד אות ד), ביחס לקידוש החודש בארץ ישראל: "כי מעלת ארץ ישראל על חוץ לארץ להשוכנים בה כתב מהר"ל (נתיבות עולם נתיב הצדקה פ"ו) בעניין ערבות שהיה בתחילת ביאתם לארץ, כי הארץ עושה להשוכנים עליה כאיש אחד, מאחר שהיא מיוחדת לישראל הארץ מצרפתם להיות אחד. על כן נעשו ערבים זה לזה בשעה שעברו הירדן ובאו לארץ ישראל... וזה נרמז גם כן בשי"ס (הוריות ג ע"א) בהוראה הלך אחר רוב יושבי ארץ ישראל הנך אקרי קהל, אבל אינך לא אקרי קהל. ועל כן צריך לקדש בארץ ישראל דווקא, דנחשב כאילו קידשוהו כל הקהל מאחר שכולם כאיש אחד ומועיל הקידוש לכל ישראל".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

3. החיוב להסתכן עבור כלל ישראל

בהמשך דבריו מסביר הראי"ה קוק, שבשונה מהסתכנות היחיד עבור חברו היחיד או עבור הרבים, אז צריך הוראה מיוחדת להתיר זאת, שהרי אנו פוסקים כרבי עקיבא הסובר 'יחיד קודמים לחיי חברך', הרי שביחס להסתכנות היחיד עבור הצלת כלל ישראל אין כל צורך בלימוד מיוחד -

שו"ת משפט כהן (סימן קמד אות יז):

אין לנו יסוד על חיובים יותר גדולים ממה ששנינו בזה, חוץ מהצלת כלל ישראל, שהיא תמיד ההוראה של מגדר מילתא היותר גדול.

ולהצלת גדולים ממנו הרבה, או ציבור חשוב, תלוי בהוראת בית-דין, אם יכריעו שהוא למגדר מילתא דינו ככל דבר שמכין ועונשין שלא מהתורה לצורך שעה, אליבא דדינא דקיימנא לן כרבי עקיבא... אבל בעד הכלל היא מידה כללית שימסור היחיד נפשו.

מסייע ג"כ קרא **דישעיה** (נג, יב), דמשבח הצדיק אשר הערה למות נפשו, שמע מינה דמצווה רבה היא, ומסירות נפש כזו היא עצם החיים, ממתים מחלד חלקם בחיים.

כראיה לדבריו, הביא הראי"ה קוק את הפסוק **בישעיהו** (נג, יב): "אֲשֶׁר הֶעֱרָה לַמּוֹת נַפְשׁוֹ וְאֶת פְּשָׁעִים נִמְנָה וְהוּא חֲטָא רַבִּים נִשָּׂא וְלַפְשָׁעִים יִפְגְּעֵי".

פסוק זה מוסב על משה, כדברי חז"ל **בסוטה** (יד ע"א): "תחת אשר הערה למות נפשו - שמסר עצמו למיתה, שנאמר ואם אין מחני נא", היינו שמה מסר עצמו עבור הצלת כלל ישראל.

שו"ת משפט כהן (סימן קמג):

במקום הצלת רבים אסור לחוש על עצמו בחששות רחוקות. ויעידו על זה כל פרנסי ישראל הצדיקים שעמדו לנו בכל הדורות, שעמדו לפני מלכים ושרים ונכנסו בחששות של סכנה, תמיד לדבר טוב על ישראל גם במקום שהיה חשש העלאת חמת מלכים, וחפץ ה' בידם הצליח להציל צאן קדשים עדר ה' מכמה גזרות וצרות בדרכם זו.

4. יסוד ההיתר להסתכן עבור הצלת כלל ישראל

לדברי הראי"ה קוק, יסוד ההיתר של היחיד להסתכן עבור הצלת כלל ישראל הוא באפשרות לנטות מן הדין הקבוע, 'מיגדר מילתא', באופן קבוע ללא כל צורך בבית דין להוראה זו -

שו"ת משפט כהן (סימן קמג):

לעני"ד מטעם הוראת שעה ולמיגדר מילתא נגע בה, אלא שהוא דבר פשוט כ"כ שאין צריך בית-דין על זה... החובה התדירית למסור נפש היחיד בשביל הכלל היא משום מגדר מילתא והוראת שעה.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

• הגדרת 'מיגדר מילתא'

בגמרא מבוארת ההגדרה של 'מיגדר מילתא', היינו שאף שאסור לעבור על דברי תורה אבל אם אמר הנביא לישראל לעבור על דברי תורה בהוראת שעה חד-פעמית לצורך חיזוק הדת, יש לשמוע לו, כגון הקרבת קורבנות בבמה עיי אליהו הנביא בהר הכרמל¹³ -

בבלי יבמות (צ ע"ב):

אליו תשמעון - אפילו אומר לך עבור על אחת מכל מצוות שבתורה, כגון אליהו בהר הכרמל, הכל לפי שעה שמע לו... וליגמר מיניה. מיגדר מילתא שאני.

? קשה, הלא ההגדרה העולה מדברי הגמרא ביחס למושג 'מיגדר מילתא' הינה חריגה חד-פעמית עבור קיומה של התורה בעבירה על איסור, ואילו הראייה קוק משתמש ביסוד זה לא למטרת היתר עבירה אלא למטרת הצלת כלל ישראל.

זאת ועוד, ההיתר הוא חריג באופן חד-פעמי, ואילו לדברי הראייה קוק מדובר על יסוד קבוע בחיי האומה לדורות.

! הרחבת המושג 'מיגדר מילתא'

לדברי הראייה קוק, המושג 'מיגדר מילתא' אינו דווקא בעל משמעות 'דתית', היינו בהיתר חד-פעמי לעבור עבירה מהתורה, אלא הוא מרחיב את המושג גם לגבי הקיום הלאומי של האומה כולה. היסוד לדבריו הוא, שאין קיום לתורה ללא ישראל, לפיכך כל תקנות הציבור והצלת ישראל מבוססות על קיום התורה על ידם -

שו"ת משפט כהן (סימן קמד אות ו):

ולא אוכל להימנע מלהביע את השתוממותי על דברי כבוד תורתו שכתב להשיג עלי על מה שכתבתי שהצלת כלל ישראל ודאי נחשבת למגדר מילתא, ויש לומר שנחשבת למגדר מילתא בצורה כזו שאין צריך ליטול רשות מבית-דין, וכל הזוכה בזה שליחותיהו דבית-דין קא עביד. ועל זה אומר כבוד תורתו שאין נקרא מגדר מילתא כי אם הצלת ישראל מעבירה ולעשות סייג לתורה, אבל לא הצלת כלל ישראל. וממליץ אני על זה מה שכתוב בתנא דבי אליהו רבה (פרק יד):

שני דברים יש בעולם ואני אוהבם בלבבי אהבה גמורה, ואלו הן תורה וישראל, אבל איני יודע איזה מהם קודם. אמרתי לו, בני דרכם של בני אדם אומרים התורה קדמה שנאמר ה' קנני ראשית דרכו וגו'. אבל אני אומר, ישראל קדמו שנאמר קודש ישראל לה' ראשית תבואתו.

ואפילו אם נמשך כבוד תורתו אחרי דרכם של בני אדם, ג"כ הדבר תימה שיתפק שום אדם על כך, אם הדבר הנצרך להצלת כלל ישראל לא נקרא למיגדר מילתא.

¹³ רמב"ם (הל' ממרים פ"ב ה"ד): "ויש לבית-דין לעקור אף דברים אלו לפי שעה, אע"פ שהוא קטן מן הראשונים שלא יהו גזרות אלו חמורין מדברי תורה עצמה שאפילו דברי תורה יש לכל בית-דין לעקרו הוראת שעה. כיצד, בית-דין שראו לחזק הדת ולעשות סייג כדי שלא יעברו העם על דברי תורה, מכין ועונשין שלא כדין אבל אין קובעין הדבר לדורות ואומרים שהלכה כך הוא, וכן אם ראו לפי שעה לבטל מצוות עשה או לעבור על מצוות לא-תעשה כדי להחזיר רבים לדת או להציל רבים מישראל מלהיכשל בדברים אחרים, עושין לפי מה שצריכה השעה, כשם שהרופא חותך ידו או רגלו של זה כדי שיחיה כולו, כך בית-דין מורים בזמן מן הזמנים לעבור על קצת מצוות לפי שעה כדי שיתקיימו כולם, כדרך שאמרו חכמים הראשונים חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שו"ת משפט כהן (סימן קמח ד"ה ומש"כ שלא) :

וכיון שישראל הם קודמים לכל, וגם התורה בשביל ישראל נבראה, ברור הוא שכל מה שחייבים לעשות בשביל קיומה של כל התורה כולה חייבים לעשות בשביל קיום האומה בכללה והצלתה. וזהו יסוד של למגדר מילתא, ועת לעשות לה'.

! הוראת שעה / תדירות

כאמור, הביסוס על הוראת שעה למיגדר מילתא היא קשה, שכן בגמרא מדובר על היתר חריג באופן חד-פעמי, ואילו לדברי הראי"ה קוק מדובר על יסוד קבוע בחיי האומה לדורות. על כך עונה הראי"ה קוק, למטרת הצלת האומה יש לעשות כן אף באופן תדיר, דבר הנלמד מקבלת גרים שהיא צורך לאומי של האומה -

שו"ת משפט כהן (סימן קמד אות ח) :

ומה שכתב כבוד תורתו, דאין ביד בית-דין או נביא להתיר במגדר מילתא כי אם להוראת שעה, ולא להורות היתר בקביעות לעקור דבר מהתורה, ואיך יהיה מותר תדיר בשביל הצלת כלל ישראל. הלא הדבר מוסבר הוא משום דבדבר גדול כזה, הצלת כלל ישראל, שליחותיהו קא עבדינן, והרי אנו מקבלין גרים משום דשליחותיהו קעבדינן...

אמנם על קבלת גרים הכללית, שהיא משום שליחותיהו קעבדינן, צריך לומר דחשיב למגדר מילתא דבר גדול כזה, דאע"ג דקשים גרים לישראל כספחת... מכל-מקום הלא לא הגלה הקב"ה את ישראל לבין האומות אלא כדי שיתווספו עליהם גרים... והוי כללות קבלת הגרים דבר גדול וכמגדר מילתא... ועכ"פ שמעינן מהא, דכל שאנו אומרים שעושין למגדר מילתא ושליחותיהו דבית-דין, ואפילו דקמאי, בזמן שלא יש בית-דין סמוכין כלל, אין זה נקרא העברת דברי תורה בקביעות, כי אם כל עובדא שהיא גדולה ויש בה למגדר מילתא. ולדידי יותר מכל מגדר מילתא שבעולם הצלת כלל ישראל, שליחותיהו קעבדינן, והויא הוראה מיוחדת לאותה שעה.

5. העקידה כמודל

בתוך דבריו כתב הראי"ה קוק שאדם המוסר עצמו עבור הצלת כלל ישראל יש לו זכות גדולה -

שו"ת משפט כהן (סימן קמד אות ז) :

וע"י כוח של קיום דברי חכמים אין זה דם נקי כלל, כי אם נחשב כעולה כליל לה' מי שזכה להיות נהרג בשביל הצלת כלל ישראל.

על כך הגיב לו הרב שלמה זלמן פינס, שא"כ "נוכל גם להצדיק קורבנות אדם, והמטרה אינה מקדשת את כל האמצעים".

על כך ענה לו הראי"ה קוק, שאכן במסגרת הצלת כלל ישראל יהיה היתר גמור למסור את היחיד עבור הצלת כלל ישראל, והעקידה מהווה מודל לדבר¹⁴ -

¹⁴ השוו רעיון זה לדברי **הרי"ד סולובייצ'יק** (על התשובה, עמוד 166) : "התורה אסרה עלינו קורבנות אדם. כדוגמה לתועבה שבעבודה זרה, היא מציגה כי גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלוהיהם. התורה ביטלה קורבנות אדם למעשה, אבל לא ביטלה את הרעיון כי חייב

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שו"ת משפט כהן (סימן קמח):

ומה שכתב כי אם נאמר כן נצדיק ג"כ קורבנות אדם, תמיהני הרי אנו עומדים בעניין למיגדר מילתא, ובדימוי שיש לבית-דין ונביא בזה, והרי באמת יש כוח לנביא ג"כ לצוות על קורבנות אדם, ועקידה תוכיח, שלולא שבאה אח"כ הנבואה אל תשלח ידך אל הנער הרי הייתה נעשית...
ואם מוצאים לפעמים, שצריכים להקריב חיי איש על מזבח הכלל, עושין כן להוראת שעה, ואין למדין שעה מדורות.

אלא אנו יכולים לומר, שכל זמן שלא אירע מאורע כזה, בטוחים אנו שהקב"ה ישמור את עמו ואת יראיו, שלא נבוא לעולם לידי מידה זו, ולא נצטרך חלילה לאמצעים כאלה.
אבל הדין דין אמת, שאין יוצא מכלל כוח הנביא אלא עבודה זרה לבד, ולא גילוי עריות ולא שפיכות דמים, והוא-הדין מכלל למיגדר מילתא, וכמו שכתבנו.

ד. הסתכנות היחיד במלחמה

לאור דברים אלו של הראי"ה קוק, שהיחיד מחויב למסור עצמו ולהסתכן עבור הצלת כלל ישראל, נמצא שחובה זו מיושמת במלחמות ישראל בארצו

~ בספר החינוך כתב שהמצווה להרוג את שבעת העמים היא רק בתנאי שיש אפשרות לאדם להורגם ללא כניסה לסכנה -

החינוך (מצווה תכה):

להרוג שבעה עממים המחזיקין בארצנו טרם כבשנו אותה מהם... ועובר על זה ובא לידו אחד מהם ויכול להורגו מבלי שישתכן בדבר ולא הרגו, ביטל עשה זה, מלבד שעבר על לאו שנאמר עליהם לא תחיה כל נשמה.

? על דברים אלו תמה המנחת חינוך, הלא כל מלחמה מהווה סיכון ללוחמים, ואם התורה ציוותה להילחם עם עמים אלו, הרי שכרוך הדבר בסיכון והוא חלק מקיום המצווה -

מנחת חינוך (מצווה תכה אות א):

נהי דכל המצוות נדחים מפני הסכנה, מכל-מקום מצווה זו דהתורה ציוותה ללחום עמהם, וידוע דהתורה לא תסמוך דיניה על הנס... ובדרך העולם נהרגים משני הצדדים בעת מלחמה, אי"כ חזינן דהתורה גזרה ללחום עמהם אף דהוא סכנה.
אי"כ דחוייה סכנה במקום הזה ומצווה להרוג אותו אף שישתכן, וצריך עיון.

שאלתו של המנחת חינוך מעלה בפנינו את הדיון מה ההיתר להסתכן במלחמה ולוותר על הדין האישי של יוחי בהם? שאסור לו לאדם להיכנס לסיכון עצמי?

אדם להקריב את עצמו, וראוי לו שישפוך דמו וישרוף גופו, כלשון הרמב"ן, ולא יסתפק בהבאת שור או תורים ובני יונה. לא מנחה דורש האלוקים מן האדם אלא את עצמו. זהו היסוד למעשה הקורבנות, וכך יש להבין אף את ניסיון העקדה. מסירות נפש וגוף ללא סייג. זהו יסוד היהדות. אין היהדות שוללת קורבנות אדם. אם האדם הוא רכושו של הקב"ה, הרי אין לו כל דרך אחרת מאשר וישכם אברהם בבוקר ויחבוש את חמורו כאשר הוא שומע את קול ה' הקורא אליו קח נא את בנך את יחידיך... והעלהו שם לעולה".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

1. הקדמה: אין 'וחי בהם' במלחמה

מחלוקת התלמודים והפוסקים בשאלה האם אדם חייב להסתכן עבור הצלת חברו מבוססת על שני חיובים סותרים - חובת הצלת חברו מדין 'לא תעמוד על דם רעך' לעומת חובת שמירת הנפש של המציל עצמו מדין 'וחי בהם'.

לאור זאת נראה, שבמלחמה אין דין 'וחי בהם' של היחיד ולכן הוא מחויב להסתכן עבור הצלת חברו שנמצא בסכנה ודאית במלחמה.

אך כאן עלינו לבחון, מהי הסיבה שאין 'וחי בהם' במלחמה?

שו"ת משפט כהן (סימן קמג): "ענייני הכלל דמלחמות יוצאים הם מכלל זה דוחי בהם".

חידושי מרן רי"ז הלוי (על התורה, הפטרת פרשת בשלח):

זבלון עם חרף נפשו למוות ונפתלי על מרומי שדה¹⁵ - זה שאין משגיחים במלחמה על סכנת נפשות, זהו מדיני מלחמה. דהרי יוצאים גם למלחמת הרשות, אף שאין שם מצווה כלל, אבל המצווה היא ככל מצוות התורה שנדחות מפני סכנת נפשות, ומוכח כי במלחמה לא נאמרו כלל דיני פיקוח נפש... וזה שאמר הכתוב כי זבולון ונפתלי חרפו נפשם גם למוות במלחמה זו, כי במלחמה אין משגיחין על סכנת נפשות.

~ לדעת הרב מאיר אייזנשטט מותר לשלם לאדם כסף על-מנת לשכור אותו לצבא, אף שיתכן ויש בכך סכנה, האם לא ייחשב כמתאבד?

לדבריו, מותר הדבר והוא אינו נחשב למתאבד, משום שאין דין 'ונשמרתם' במלחמה¹⁶ -

שו"ת אמרי אש (יו"ד סימן נב):

האם מותר לשלם לאדם כדי שילך לצבא...

מכתבו הגיעני וארא כי הנהו מפקפק על מה שנהגו מכמה שנים בארץ הזאת לפני גדולי ישראל, ומאז התאמצו למצוא גבר, אשר בעד רצי כסף יחפוץ וירצה ללכת אל הצבא. ולפי הנראה גם במדינת פולין יתאמצו לעשות כן אם יש לאל ידם, ואין פוצה פה לאסור. ואם אולי העלימו עין מפני שאין לאל ידם למצוא תקנה אחרת, אכן מה נענה בתרייהו...

ואומר כי לפענ"ד נראה דהיתר גמור ומצווה היא לעשות כן, כי זולת זה אי-אפשר לעשות בעניין שיהיה טוב בעיני ה' ואנשים...

ואף גם בעת המלחמה, מכל-מקום נראה כי אין היוצא למלחמה כמתאבד עצמו לדעת ח"ו, דאם כן היה מלחמת רשות כמוסר עצמו לסכנה, ועובר על ונשמרתם, ולא היה אדונינו דוד המלך ע"ה מרבה במלחמות הרשות. ובסוטה (מד ע"ב) מלחמת בית דוד לרווחה דברי הכל רשות... ואפילו הכי לא היה דוד המלך ע"ה נמנע ממלחמה.¹⁷

¹⁵ שופטים (ה, יח).

¹⁶ אמנם דבריו אינם עוסקים במלחמות ישראל, אך החשיבות בדבריו לעניינינו הוא העדר 'וחי בהם' במלחמה.

¹⁷ ראו בשו"ת בית דוד (לייטר, ח"א סימן עא ד"ה וראה) שהעיר על דבריו.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ העמק דבר (דברים כ, ח) :

וְיִסְפוּ הַשְּׁטָרִים לְדַבֵּר אֶל הָעָם וְאָמְרוּ מִי הָאִישׁ הַזֶּה הַיָּרָא וְרָךְ הַלֵּב יִלְךְ וְיִשֵּׁב לְבֵיתוֹ וְלֹא יִמַּס אֶת לֵב אֲחִיו כְּלָבָבוּ - ולא הזהירו תורה כמשמעו שלא יסכן את עצמו, דאפשר איש מצוק ומר נפש מבקש המוות אלא שאסור לאבד את עצמו, וטוב לפניו הנפל במלחמה, ואין איסור במלחמה כמו שאין המלך מוזהר מלעשות מלחמת הרשות הגורם סכנת נפשות, אלא מלחמה שאני. ועיין שבועות במלכות דקטלא כו', הכי נמי אין איסור לאדם להכניס עצמו במלחמה ולסכן עצמו.

? אמנם ממקורות אלו אנו למדים שאין דין 'וחי בהם' במלחמה, ולפיכך מותר לאדם לסכן עצמו במלחמה, אך אנו מבקשים להתחקות אחרי הטעם של הדבר, מדוע אכן אין 'וחי בהם' במלחמה?

2. הסבר א: מנהגו של עולם

אפשר להסביר את הסיבה לכך שמותר להסתכן במלחמה, משום שכך הוא מנהגו של עולם, כדרך שמותר לו לאדם לצאת בדרכים המסוכנות לצורכי פרנסה ויישוב העולם.¹⁸

~ שו"ת שם אריה (סימן כז) :

וכן בכל דבר שהוא צורך העולם כמו לרדת במלחמה דהוי ודאי סכנה, שרי ואף במלחמת הרשות. וכן אין איסור לאישה להיזקק לבעלה אע"ג דהלידה הוי סכנה, אע"ג דאישה אינה מצוה בפריה ורביה, וכן אפילו יש לה כמה בנים, דכל זה הוא דרכו ומנהגו של עולם, לכך אין איסור וחשש משום סכנה...
וכן מה שאמרו חז"ל דכל הדרכים בחזקת סכנה, ועם כל זאת מותר לצאת לדרך... וכדומה לזה הרבה דברים הצריכים ליישוב העולם ולא סגי בלאו הכי.
ויצא לנו מזה דלפרוש בים הגדול לשוט, היינו כדי לשוטט בעולם ולראות דברים חדושים וכדומה... מהראוי להרחיק מזה, רק לצורך מזונות או לסחורה... וכן ללכת במדברות ולכנוס בשאר סכנות במקום שאין צורך והכרח, בוודאי ראוי להרחיק.
אבל מה שהוא מנהגו של עולם, אין לחשוש לסכנה.

~ העמק דבר (בראשית ט, ה ד"ה מיד) :

וְאָף אֶת דְּמֹכֶם לְנַפְשֵׁיכֶם אֲדַרְשׁ מִיַּד כָּל חַיָּה אֲדַרְשְׁנֶנּוּ וּמִיַּד הָאָדָם מִיַּד אִישׁ אֲחִיו אֲדַרְשׁ אֶת נַפְשׁ הָאָדָם - פירש הקב"ה, אימתי האדם נענש בשעה שראוי לנהוג באחוה, משא"כ בשעת מלחמה ועת לשנוא אז עת להרוג, ואין עונש על זה כלל כי כך נוסד העולם. וכדאיתא בשבועות (לה ע"ב) מלכותא דקטלא חד משיתא לא מיענש. ואפילו מלך ישראל מותר לעשות מלחמת הרשות, אע"ג שכמה מישראל יהרגו ע"י זה.¹⁹

¹⁸ ראו : קובץ שיעורים (כתובות אות קלו) : "וצריך ביאור, מאי שנא מכל ספק סכנה דדחי שבת ולא סמכינן אהא דשומר פתאים ה'... וצריך לומר, דאין האדם חייב להימנע ממנהג דרך ארץ, וממילא הוי כאילו אין בידו לשמור את עצמו ואז נשמר מן השמיים. אבל היכא שבידו להיזהר אינו בכלל פתאים, ואם לא ישמור את עצמו הוא מתחייב בנפשו ולא יהא משומר מן השמיים"; שו"ת עזרת כהן (סימן לה) : "דיש לומר דכל זה אינו אסור לדברי חכמים כי אם במקום דשייך לומר שומר פתאים ה', שהוא באופן טבעי, כקטנה מעוברת ומניקה, שדרך העולם היה לישא קטנות, וק"ו מעוברת ומניקה. אבל במקום שיש סכנה ממש ואפילו ספק סכנה, עפ"י הרופאים יש לומר דכולי עלמא מודים כיון דלא שייך לומר בזה שומר פתאים ה', דאטו בכל סכנה וספק סכנה נאמר כן, ולא שייך זה כי אם במה שהוא מנהג העולם בטבעו או בעניין דדשו ביה רבים". בעניין זה של 'שומר פתאים ה' והסתמכות על כך בדינים שונים, ראו בשיעור יז.
¹⁹ והוסיף הנצי"ב בדבריו בהרחב דבר (בראשית ט, ה אות א) : "והיינו דאיתא בקידושין (מג ע"א) מה חרב בני עמון אי אתה נענש עליו כך אוריה החתי אי אתה נענש עליו. ויש להבין הדמיון. אבל באשר אוריה לא היה באמת מורד במלכות אלא שדוד המלך דנהו למורד במלכות, וקאמר שיש למלך רשות לזה כמו שהיה לו רשות לעשות מלחמה עם בני עמון"; ראו גם בדבריו במרומי שדה (עירובין מה ע"א) : "ובאמת מותר למלך להילחם אפילו מלחמת הרשות, ואינו חושש לסכנת נפשות, דשאני סכנת מלחמה משארי סכנות. תדע דביבמות (עט ע"א) שקיל וטרי הש"ס בהא שהעמיד דוד שבעה איש מבני שאול, וכי משוא פנים יש בדבר, והרי בכל המלחמות מעמיד שר הצבא לפי רצונו במקום סכנה יותר מהראשון. וכן יעקב אבינו העמיד בני השפחות ראשונים. ולא קשה כלל. אלא שאני מלחמה, דאין בו איסור סכנת נפשות כללי".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ הרב איסר יהודה אונטרמן הביא את דבריו של שו"ת שם אריה, וביאר שבמקום בו האדם נוהג כמנהגו של עולם הקב"ה שומר עליו -

שבט מיהודה (שער ראשון, פרק יט אות ב-ג):

כי בכל דבר שהעולם נוהגים לעשות כן ולא לחוש, מותר לאדם לסמוך על שומר פתאים ה', כי מה שקצרה יד האדם לדעת ולהיזהר ממנו, הקב"ה שומר עליו, שהרי בכל חלל העולם ישנם דברים שיכולים לגרום סכנת נפש ואין להחמיר על עצמנו להימנע מכל אלה.

ולכן גבי קטנה סבירא להם לרבנן שאין להתיר בשביל זה לשמש במוך, אלא משמשת כדרכה והולכת שהרי כך נוהג העולם ועל כגון דא סומכים על זה שמן השמיים ירחמו.

וכן גבי מילה ביומא דעיבא, השתא דדשו בו רבים ונעשה מנהגו של עולם כך, אין לאסור וסומכין על מן השמיים ירחמו.

וכן לידה בכלל סכנה היא, ומכל-מקום אין איסור אפילו למי שיש לו בנים וכן לאישה עצמה שאינה מצווה מפני חשש סכנה.²⁰

3. הסבר ב: הלכות ציבור והנהגת המדינה

אפשרות נוספת להסביר מדוע אין במלחמה דין 'וחי בהם' ומותר לו לאדם להסתכן עבורה, היא משום שדין מלחמה הוא דין בהלכות הציבור.

כלומר, הסיבה שאין יחיד מחויב למסור את נפשו ולהסתכן עבור הצלת חברו היא משום שחל עליו דין אישי של 'וחי בהם' המונע ממנו להסתכן, אך כאשר מדובר על מלחמה ציבורית (בין במלחמת מצווה שכולם יוצאים, בין במלחמת רשות שהחלטה מסורה ביד המלך מדין סמכותו הציבורית), אזי מערכת השיקולים היא אינה בין יחיד ליחיד אלא בין היחיד לציבור

~ בדברי הגמרא מבואר שיש זכות למלכות להוציא אנשים למלחמת הרשות, ואפילו אם ייהרגו במלחמה זו שישית מהאוכלוסייה היא אינה נענשת -

בבלי שבועות (לה ע"ב):

אדאמר שמואל, מלכותא דקטלא חד משיתא בעלמא לא מיענשא, שנאמר כרמי שלי לפני האלף לך שלמה למלכותא דרקיעא, ומאתים לנוטרים את פרוי למלכותא דארעא.

תוספות (שם ד"ה דקטלא): "בהוצאת למלחמת הרשות קאמר".²¹

²⁰ ראו: **משך חכמה** (בראשית ט, ז) שזו הסיבה שאין אישה מצוה על פרייה ורבייה: "לא רחוק הוא לאמר הא שפטרה התורה נשים מפריה ורביה וחייבה רק אנשים, כי משפטי ה' ודרכיו דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, ולא עמסה על הישראלי מה שאין ביכולת הגוף לקבל... ואם כן, נשים שמסתכנות בעיבור ולידה, ומשום זה אמרו מיתה שכיחא... לא גזרה התורה לצוות לפרות לרבות על האישה... רק לקיום המין עשה בטבעה שתשוקתה להוליד עזה משל איש". ראו מה שכתבנו בשיעור ד בנספח, ביחס לדבריו בהגדרת 'דרכיה דרכי נועם'.
²¹ אמנם, ראו: **רש"י** (שבועות לה ע"ב ד"ה דקטלא) שכתב שמלחמה זו היא "באנגריא דעבודת המלך". וכתב **מהרש"א** (שם חידושי הלכות ד"ה תוס') בביאור דברי התוספות: "דלשון דקטלא לא משמע להו באנגריא כפירוש רש"י אלא דקטלא ממש, ומשמע להו דבמלכי ישראל איירי קרא בהוצאה למלחמת הרשות דבמלחמת מצווה כתיב לא תחיה כל נשמה".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

« הרב משה סופר כתב, שדברי שמואל שיש סמכות למלכות להוציא למלחמת הרשות ובכך לסכן את החיילים וממון הציבור נובעים מדבריו הנוספים של שמואל שאמר 'דינא דמלכותא דינא', היינו שיש סמכות למלכות למטרת תיקון המדינה לסכן את האנשים -

שו"ת חתם סופר (ח"ה סימן מד):

והנה, הא דפשיטא לשמואל דינא דמלכותא דינא, נראה לי שורשו בנוי אהא דשמואל (שבועות לה ע"ב) ומאתים לנוטרים את פרו... דלאו דווקא קטלא אלא לרבותא נקיט אפילו אי צריך למקטל כגון למלחמותיו, כמו שכתבו התוספות שם כיון דצורך נטירת הכרם הוא היינו תיקון המדינה שפיר דמי, כל שכן ממונס אפילו בשעת שלום לצורך הנהגה שפיר דמי.

~ **שו"ת משפט כהן** (סימן קמג):

דעל כורחך ענייני הכלל דמלחמות יוצאים הם מכלל זה דוחי בהם, שהרי גם מלחמת רשות מותרת היא, ואיך מצינו היתר להכניס נפשות רבות בסכנה בשביל הרווחה, אלא דמלחמה והלכות ציבור שאני. ואולי הוא מכלל משפטי המלוכה, שהיו ודאי רבים ונמסרים באומה... ומהם ג"כ דיני המלחמה, בין מלחמת מצווה ובין מלחמת רשות.

שו"ת ציץ אליעזר (חלק יב סימן נז אות ב):

ומכיון שכן מסתבר לומר, דכשם שאי-אפשר ללמוד מהמותר במלחמה למקום אחר, כך אי-אפשר גם ללמוד מהאסור במקום אחר לגבי מלחמה, וכשם שהכלל של וחי בהם לא חל במלחמה, כך הכלל של חיך קודמים ג"כ לא חל במלחמה אלא כאיש אחד מחויבים למסור כל אחד ואחד את נפשו בעד הצלת חייו של משנהו, ונכנס זה ג"כ בכללי הלכות ציבור והנהגת המדינה ותקנתה.

ביאור הגדר הציבורי שבמלחמה

הרב שאול ישראלי מסביר את ההיגיון ששונה דין המלחמה בכך שאין על היחיד 'וחי בהם' משום שמדובר על הצלת הציבור ממנו הוא מורכב -

עמוד הימיני (סימן יד אות י):

ונראה עוד להטעים הדבר, כי במלחמה תוכן הדברים שכלל ישראל נהפך לגוף אחד, ולא בתור פרטים אנו מסתכלים עליהם, כי טובת הכלל היא באותה שעה לנגד העיניים ולא ישגיחו על הפרט. וזהו החידוש של היתר המלחמה, שה'וחי בהם' נבחן במקרה זה מצד כלל ישראל ותועלתו, היינו שכלל ישראל ינצח ותרום ידו על אויביו, כלומר וחי בהם הכללי. משא"כ שלא במלחמה קיים ועומד הצו האישי על כל אחד ואחד והוא צריך לשקול זאת מבחינת וחי בהם הפרטי שלו.²²

²² כ"כ בדבריו בארץ חמדה (ספר א שער א סימן יא אות ב).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

4. השלכות הלכתיות: חובת היחיד להסתכן במלחמה

לאור דברים אלו שאין דין 'וחי בהם' על היחיד בעת מלחמה, הרי שיחיד חייב להסתכן עבור הצלת חברו במלחמה, ונביא לכך כמה דוגמאות המצויות בדברי הפוסקים

• הסתכנות חייל להצלת חברו

~ שו"ת ציץ אליעזר (חלק יב סימן נו) :

מה יהא הדין בזה במלחמה, אם חייל מחויב או רשאי להכניס את עצמו בספק סכנה כדי להציל את חברו החייל מסכנה ודאית, כגון שמוטל פצוע בשטח מסוכן וחשוף לאויב ואם לא ימהר ויחיש להוציא אותו מהשטח ימות בודאי מפצעיו, וכל הדומה לזה...

נראה דיש לומר דבמלחמה שאני, וכשם שהותרה עצם המלחמה למסיבותיה ולמשימותיה ולהכניס בסכנה עם רב, כך אחת מהלכותיה היא שכל אחד ואחד מאנשי הקרב מחויב למסור את נפשו להציל את משנהו מסכנה שנקלע בה מגרמת המלחמה...

וכשם שהכלל של וחי בהם לא חל במלחמה, כך הכלל של חייד קודמים ג"כ לא חל במלחמה אלא כאיש אחד מחויבים למסור כל אחד ואחד את נפשו בעד הצלת חייו של משנהו, ונכנס זה ג"כ בכללי הלכות ציבור והנהגת המדינה ותקנתה.²³

~ הרב יצחק זילברשטיין (שיעורי תורה לרופאים, ח"ב סימן קיד) :

חולה או פצוע השוכבים במקום שסכנה לגשת אליו מחמת יריות האויב, ובמרחק מה נמצא רופא במקום מוגן. האם חייב הוא מבחינת ההלכה לצאת ממקומו ולסכן את חייו כדי להצילם, מאחר וידוע שאם לא יקבלו עזרה דחופה ודאי ימותו. או שמא מותר לו לנהוג לפי הכלל של חייד קודמים ופטור מלהסתכן כדי להצילם...

כאשר נמצא חובש או רופא במקום מוגן ורואה חייל פצוע בקו האש, מצווה עליו לצאת ממקומו ולהציל את הפצוע, משום שבשעת מלחמה חייבים להיכנס לספק סכנה כדי להציל אחרים.

• הסתכנות חבלן בפירוק מטענים

~ הרב יצחק זילברשטיין (שיעורי תורה לרופאים, ח"ב סימן קיג) :

חבלן משטרה הבא לפרק מטעני חבלה עלול להיהרג ר"ל תוך כדי פירוק, וכבר קרו מקרים כאלה לדאבונו היידי. נשאלת השאלה, באיזו מידה מותר לאדם להסתכן ולפרק מטען חבלה כדי להציל נפש או רכוש... ברמב"ם (הל' שבת פ"ב הכ"ג) נאמר גויים שצרו על עיירות ישראל... ומצווה על כל ישראל שיכולים לבוא לצאת ולעזור לאחיהם שבמצור ולהצילם מיד הגויים... וצריך לומר שבשעת מלחמת מצווה הדין שונה.

ואולי טעם הדבר הוא, משום שלהצלת ציבור חייב כל אחד למסור את נפשו... וא"כ, לא מיבעיא בחבלן הבא לפרק מטען חבלה שעלול להזיק לרבים דוודאי שמצווה עליו להסתכן למענם. אלא אפילו להציל רכוש יתכן שמוותר, משום שבעת מלחמה גם בבאים על עסקי תבן וקש הוי כסכנת נפשות. שאם חלילה יצליחו בזה יבואו אחר כך גם על נפשות.

²³ ראו גם בדבריו בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יג סימן ק אות ז).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

• מסירות נפש הלוחמים במלחמות ישראל

רי"ד סולובייצ'יק (נפש הרב, עמוד צח) :

הזכיר רבנו שהרבי מסאטמר הקשה בספרו, מי הרשה למנהיגים הציוניים להקריב כל כך הרבה קורבנות של נפשות יהודים בעד הקמת המדינה ובעד המשך קיומה, הלא פיקוח נפש היה צריך להיות דוחה לכל עניין המדינה אפילו אילו היה עניינה גדול מאוד... היה סבור הגר"ח סולובייצ'יק שהאדם מחוייב להכניס את עצמו לספק סכנה בכדי להציל את חברו מוודאי סכנה²⁴... ונמצא שהמסירות נפש של היחידים הנהרגים בארץ ישראל היא בבחינת יחידים המכניסים את עצמם לספק סכנה בעד הצלת רבים אחרים מוודאי סכנה.

²⁴ ראו מה שביארנו לעיל בשיעור ד: 'הסתכנות להצלת חברו' (ה 1).